

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

УДК 37.046.16:061.18(477)

А. З. ПІДГОРНИЙ,
*професор, кандидат економічних наук,
завкафедрою статистики,*
Т. С. КОРОЛЬОВА,
*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної частини*

Одеський національний економічний університет

ДО ПИТАННЯ ПРО ОПТИМІЗАЦІЮ МЕРЕЖІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ

Досліджено динаміку, стан та особливості формування сучасної мережі вищих навчальних закладів в Україні. На підставі здійсненого аналізу наведено об'єктивні причини необхідності реформування мережі вищих навчальних закладів, запропоновано шляхи її оптимізації з адаптацією до сучасних умов. Визначено позитивні результати та негативні наслідки такої реформи.

Ключові слова: система вищої освіти, мережа вищих навчальних закладів, структура ВНЗ, прогнозні розрахунки, науково-педагогічний потенціал, абітурієнти, реформа вищої школи.

A. Z. PIDGORNYY,
*Professor, Cand. of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Statistics,*
T. S. KOROL'OVA,
*Cand. of Econ. Sci.,
Senior Researcher of the Research Division*

Odesa National Economic University

TO THE QUESTION OF OPTIMIZATION OF THE NETWORK OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE

Dynamics, state and peculiarities of the formation of a modern network of higher education institutions in Ukraine are researched. On the basis of the analysis conducted, objective reasons for the need to reform the network of higher education institutions are presented and ways of its' optimization with adaptation to modern conditions are proposed. Positive and negative consequences of such a reform are identified.

Keywords: system of higher education, network of higher education institutions, structure of higher education institutions, forecast calculations, scientific and pedagogical potential, entrants, reform of higher education.

© Підгорний Анатолій Захарович (Pidgornyy Anatolii Zakharovych), 2017; e-mail: azp1@ukr.net.

© Корольова Тетяна Сергіївна (Korol'ova Tetiana Sergiivna), 2017; e-mail: tskorolova@gmail.com.

Останнім часом у наукових колах і державних органах управління освітою обговорюється проблема реформування мережі ВНЗ у країні. Питання стосуються як кількості ВНЗ, їхньої структури за територіями та підпорядкуванням, так і напрямів підготовки фахівців. Заінтересованість учених і стурбованість державних органів пояснюються ситуацією, що спостерігається у сфері вищої освіти як наслідок процесів у цій галузі в останні 20–25 років.

Сьогодні мережа ВНЗ України являє собою складну систему закладів різних рівнів, форм власності та підпорядкування, розташованих по всій території країни. Ця система сформувалася під впливом інтенсивних змін, які почалися із середини 1990-х років і досягли свого завершення приблизно у 2010–2011 рр.

У 1990-ті роки сформувався процес по суті безконтрольного відкриття нових ВНЗ і перепрофілювання існуючих без урахування наукового, педагогічного, фінансового та матеріально-технічного потенціалів. Якщо протягом 30 років (з 1960 по 1990 р.) кількість ВНЗ III–IV рівнів акредитації в Україні збільшилася на 14 (із 135 до 149), то за двічі менший період (з 1990 по 2005 р.) вона зросла на 196 (із 149 до 345). Щороку відкривалося стільки закладів, скільки за попередні 30 років *. При цьому не відбувалося ні істотного зростання фінансового ресурсу, ні збільшення кількості кваліфікованих викладачів, ні підвищення техніко-технологічного оснащення вищої школи.

Це стало причиною невиправданої насиченості країни вищими навчальними закладами університетського рівня (за європейською класифікацією). Сьогодні на кожний мільйон населення України в середньому припадає 5,4 таких навчальних закладів проти 2,6 у 1990 р., що перевищує аналогічний показник в європейських країнах. Наприклад, у Франції він становить 1,4, в Італії – 1,3, в Іспанії – 1,4, у Польщі – 0,3. Тому в Україні вже багато років існує проблема оптимізації мережі ВНЗ. Серед науковців, керівників вищих навчальних закладів і державних органів управління освітою існує декілька, іноді діаметрально протилежних, підходів щодо реформування системи вищої освіти і, зокрема, мережі ВНЗ. Найбільшої популярності набула точка зору про скорочення кількості ВНЗ шляхом їх об'єднання та закриття філій. При цьому відбувається посилення на досвід інших країн. Як приклад наводяться такі університети, як Оксфордський, Кембриджський, Гарвардський, Іллінойський та ін., де поряд з навчанням і підготовкою фахівців ведуться фундаментальні та прикладні дослідження, результати яких широко відомі у світі.

Проведений нами аналіз показує, що реформування вищої освіти в нашій країні необхідно проводити не тільки за зарубіжним прикладом, але й з урахуванням власного досвіду, традицій, ретельного осмислення можливостей і потреб суспільства щодо збереження та підвищення якості інтелектуального потенціалу країни [1–12].

Отже, **мета статті** – дослідити напрями, умови та шляхи реформування і створення мережі ВНЗ, яка забезпечить конкурентоспроможність вітчизняної вищої школи на європейському освітянському просторі завдяки організації потужних інноваційних університетів і підвищенню якості підготовки фахівців.

Для розуміння проблем реформування мережі ВНЗ України необхідно оцінити ті процеси, які відбувались у сфері вищої освіти з часів здобуття країною

* Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – С. 42–52.

незалежності. Цей період характеризується значними, пов'язаними з переходом до ринкових відносин, перебудовами в економічній сфері, соціальному житті суспільства, а також інтеграцією в європейський освітянський простір і підписанням Болонської декларації. Це зумовило необхідність визначення нових напрямів розвитку вищої школи у цілому і підготовки фахівців з вищою освітою зокрема.

За період незалежності України коливання спостерігались як у кількості ВНЗ, так і в чисельності студентів. У першу чергу це стосується закладів I–II рівнів акредитації, кількість яких скоротилася майже удвічі. Щодо ВНЗ III–IV рівнів акредитації, то після їх збільшення із 149 до 330 у 2010 р. відбулося скорочення на 53 од. у 2015 р. *. Зміни у кількості ВНЗ за рівнями акредитації у 1990–2015 рр. подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Кількість ВНЗ в Україні у 1990–2015 рр.*

(на початок навчального року)

Показники	Одиниць			% до підсумку	
	1990/91	2010/11	2014/15	1990/91	2014/15
Всього ВНЗ.....	891	813	664	100,0	100,0
у тому числі:					
I–II рівнів акредитації.....	742	483	387	83,3	58,3
III–IV рівнів акредитації.....	149	330	277	16,7	41,7
Із загальної чисельності ВНЗ:					
державної та комунальної власності	891	637	520	100,0	78,3
приватні.....	–	176	144	–	21,7

* Розраховано авторами за: Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. (за відповідні роки). – К. : Державна служба статистики України.

Отже, можна констатувати, що у країні розпочався процес скорочення кількості ВНЗ, а також відбулися структурні зрушення – істотно зросла частка ВНЗ III–IV рівнів акредитації. На ринку освітянських послуг з'явилися приватні вищі навчальні заклади, частка яких становить 1/5 загальної кількості ВНЗ. Ця нова для України форма надання освітянських послуг, на думку багатьох учених і громадськості, не стала конкурентоспроможною на ринку освіти. Якісніші послуги, як і раніше, надають державні ВНЗ, частка яких серед закладів I–II рівнів акредитації на початок 2015/16 навчального року становила 83,5%, а III–IV рівнів – 71% **. На перший погляд здається, що відбулася лише кількісна перебудова мережі ВНЗ, але більш глибокий аналіз свідчить про кардинальні зміни її якісних показників *** (табл. 2).

Варто зазначити, що збільшення кількості ВНЗ і набору студентів сприяло підвищенню доступності вищої освіти для молоді, що відповідає світовим стандартам. Якщо у 1990 р. із загальної чисельності випускників середніх шкіл тільки 49% вступили до ВНЗ, то у 2000 р. – вже 78%, а з 2005 р. чисельність зарахованих до ВНЗ III–IV рівнів акредитації перевищувала кількість випускників шкіл відповідного року за рахунок випускників минулих років ****.

* Там же. – С. 42–70.

** Статистичний щорічник України за 2015 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – С. 405–423.

*** Там же.

**** Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – С. 42–52.

Таблиця 2

**Динаміка кількості ВНЗ і чисельності студентів в Україні
у 1990–2015 рр. ***

(на початок навчального року)

Показники	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2014/15
ВНЗ III–IV рівнів акредитації					
Кількість закладів.....	149	255	315	345	277
у них студентів (тис.).....	881,3	922,8	1402,9	2203,8	1438,0
Кількість студентів на 1 ВНЗ.....	5915	3619	4454	6388	5191
Кількість студентів на 10000 населення.....	170	180	287	470	336
ВНЗ I–II рівнів акредитації					
Кількість закладів.....	742	782	664	606	387
у них студентів (тис.).....	757,0	617,7	528,0	505,3	251,3
Кількість студентів на 1 ВНЗ.....	1020	790	795	834	649
Кількість студентів на 10000 населення.....	146	120	108	108	59
ВНЗ I–IV рівнів акредитації					
Кількість закладів.....	891	1037	979	951	664
у них студентів (тис.).....	1638,3	1540,5	1930,9	2709,1	1689,3
Кількість студентів на 1 ВНЗ.....	1839	1486	1972	2849	2544
Кількість студентів на 10000 населення.....	316	300	395	578	395

* Розраховано авторами за: Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. (за відповідні роки). – К. : Державна служба статистики України.

Як видно, в Україні має місце дуже низький середній розмір ВНЗ (чисельність студентів у розрахунку на 1 заклад) з тенденцією до подальшого скорочення. За 1990–2015 рр. середній розмір ВНЗ скоротився з 6,3 тис. до 5,3 тис. студентів, а порівняно з 2008 р. – із 7 тис. до 5,3 тис. Безумовно, це є відображенням загальної тенденції скорочення чисельності студентів у країні. Але також необхідно зазначити підвищення конкурентоспроможності та привабливості вищих навчальних закладів, які розташовані поза великими центрами ВНЗ. На нашу думку, це є позитивним явищем з точки зору як доступності вищої освіти для молоді, так і підвищення якості науково-педагогічного потенціалу регіонів*.

Зміни у кількості ВНЗ супроводжувалися змінами у їх територіальному розміщенні, структурі та галузевій спрямованості підготовки фахівців. Якісні зміни у структурі мережі закладів освіти в Україні демонструють дані таблиці 3.

Таблиця 3

Структура мережі ВНЗ в Україні у 1990–2015 рр.*

Види ВНЗ	Кількість ВНЗ на початок навчального року				
	1990/91	1995/96	2000/01	2004/05	2014/15
Університети	149	70	106	160	175
Академії		41	56	74	54
Інститути		144	150	197	66

* Статистичний щорічник України за 2015 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – С. 421–422.

Закінчення таблиці

Коледжі	742	99	143	167	222
Училища		427	309	297	87
Технікуми		256	212	226	59

* Розраховано авторами за: Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. (за відповідні роки). — К. : Державна служба статистики України.

Серед ВНЗ III–IV рівнів акредитації більше за інші зросла кількість університетів – у 2,5 раза, а серед ВНЗ I–II рівнів акредитації – коледжів – у 2,2 раза. Одночасно скоротилася кількість інститутів – у 2,2 раза, училищ і технікумів – майже у 5 разів. Такі зміни пояснюються, по-перше, перетворенням значної частини інститутів в університети та академії, відкриттям нових навчальних закладів, як правило, університетів, а по-друге, початком процесу оптимізації мережі ВНЗ шляхом об'єднання та закриття окремих з них. Найбільше зростання кількості ВНЗ відбулося насамперед у великих містах з розвинутими транспортним сполученням, міською інфраструктурою, значним науково-педагогічним потенціалом і матеріально-технічним оснащенням вищих навчальних закладів.

Частка ВНЗ III–IV рівнів акредитації, розташованих у великих центрах ВНЗ України, становить 61,7% їх загальної кількості, а чисельність студентів у них – 63,4%, тобто більше половини студентів України навчаються у ВНЗ, розташованих у 5 областях: Дніпропетровській, Київській, Львівській, Одеській та Харківській *.

Найбільші темпи зростання кількості ВНЗ і чисельності студентів були у Північному районі, головним чином, завдяки Києву, де кількість ВНЗ за цей період збільшилась у 3,7 раза (відкрито 50 нових ВНЗ), а чисельність студентів – у 3,9 раза **. У 2,5 раза зросли кількість ВНЗ і чисельність студентів у Західному районі, де за цей період відкрито 40 нових ВНЗ. У даному випадку наші розрахунки стосуються лише ВНЗ III–IV рівнів акредитації без відокремлених структурних підрозділів головних ВНЗ.

З 2008 р., після зростання кількості ВНЗ практично в усіх областях країни, почався період їх плавного скорочення. За 2008–2015 рр. кількість ВНЗ скоротилася в 16 областях на 68 од.

Основними факторами, що визначили напрями та інтенсивність перебудови системи вищої школи наприкінці XX – початку XXI ст., були такі:

- підвищення попиту на підготовку фахівців певних спеціальностей, у першу чергу економічного, юридичного напрямів, менеджменту, маркетингу та деяких інших (відповідно до потреб ринкової економіки);
- скорочення попиту за спеціальностями технічного профілю (будівництво, транспорт, сільське господарство) у зв'язку із скороченням обсягів виробництва, зумовленого економічною кризою 1990-х років;
- лібералізація законодавства у сфері вищої освіти, зокрема, надання вищим навчальним закладам права відкривати нові спеціальності, не пов'язані з їх профілем, для підготовки фахівців за новими дефіцитними напрямками;
- пов'язана з цим можливість по суті безконтрольного відкриття відокремлених структурних підрозділів (філій, інститутів, технікумів, коледжів, що приєднані

* Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. — К. : Державна служба статистики України, 2015. — С. 42–75.

** Там же. — С. 7–8, 37.

до ВНЗ і не мають статусу юридичної особи), які у більшості своїй були позбавлені необхідного науково-педагогічного та матеріально-технічного забезпечення.

За даними Державного реєстру вищих навчальних закладів, на початок 2007/08 навчального року у країні налічувалося 1005 таких підрозділів, в яких навчалися близько 300 тис. студентів – понад 10% загальної чисельності студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Незважаючи на істотне скорочення кількості філій, сьогодні частка студентів, які навчаються в таких закладах, залишилася незмінною. На початок 2014/15 навчального року чисельність таких студентів становила 142,2 тис., або 9,9% загальної чисельності студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

Найбільшу кількість відокремлених підрозділів мають ВНЗ Києва – у 24 областях (у них навчаються 207 тис. студентів), Харківської області – в 16 областях (25 тис. студентів), Одеської області – в 11 областях (10 тис. студентів) *. Значна кількість студентів також навчаються у відокремлених підрозділах ВНЗ Тернопільської та Львівської областей **.

Підготовка фахівців у цих підрозділах здійснюється переважно із спеціальностей економіки, права, менеджменту, тобто таких, за якими фахівців готують ВНЗ будь-якого регіону. Це робить функціонування таких закладів нерациональним. Один з шляхів оптимізації їх кількості полягає у скороченні таких підрозділів та упорядкуванні їх мережі як за розміщенням, так і за якістю підготовки фахівців і рациональним використанням науково-педагогічного персоналу вищої школи.

Водночас можна констатувати, що зростання кількості ВНЗ наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стало для свого часу позитивним фактором соціального розвитку нашої країни, дозволивши розв'язати одне з болючих питань суспільства – бажання здобути вищу освіту завдяки розширенню доступності до неї, а також зберегти науково-педагогічний потенціал вищої школи. У першу чергу це стосується ВНЗ технічного профілю, набір на спеціальності яких у той період різко скоротився. Це стало соціально-економічною та юридичною основою для формування нової системи організації та функціонування вищої освіти. Саме завдяки цьому сформувалася принципово нова мережа ВНЗ, яка відрізняється від попередньої такими ознаками:

– формальним наданням колишнім інститутам статусу університетів або академій, а середнім спеціальним навчальним закладам – статусу інститутів, коледжів тощо (як наслідок, окремі ВНЗ не завжди об'єктивно одержували статус університетів державного та національного рівнів);

– перетворенням вищих навчальних закладів у більш багатопрофільні завдяки відкриттю нових спеціальностей, які часто не відповідають профілю й традиціям підготовки фахівців у цих ВНЗ (у першу чергу це стосується закладів освіти технічної спрямованості, де були відкриті спеціальності економічного, юридичного та інших напрямів);

– дрібненням і автономізацією мережі ВНЗ за підпорядкуванням (сьогодні державні вищі навчальні заклади перебувають у віданні 26 міністерств і відомств) [11];

– змінами у територіальному розміщенні ВНЗ (певною мірою це сприяло підвищенню доступності вищої освіти для молоді, оскільки відпала необхідність і зникли труднощі навчання далеко від постійного місця проживання);

* Населення України за 2014 р. : демографічний щорічник. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – С. 22–27.

** Основні показники діяльності Вищих навчальних закладів України на початок 2014/2015 навчального року : стат. бюл. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – С. 157.

– невиправданим збільшенням кількості напрямів і спеціальностей, за якими готують фахівців у ВНЗ України.

У результаті в Україні склалася певна суперечність між напрямами сучасного розвитку суспільства, вимогами до фахівців і реальним рівнем їх підготовки у ВНЗ, що й зумовлює необхідність реформування мережі ВНЗ.

Як уже зазначалося, на чисельність науково-педагогічного персоналу істотно впливають кількість ВНЗ, їх галузева структура, територіальне розташування. Тому питання збереження педагогічного потенціалу ВНЗ пов'язане з тим, у яких напрямках необхідно вдосконалювати сучасну мережу ВНЗ. Конкретні соціально-економічні обставини зумовлюють хід, напрями та результати перебудови освітнянської сфери.

Основними аргументами на користь скорочення ВНЗ у країні є: їх велика кількість порівняно з розвинутими країнами; "розпорошення" науково-педагогічного персоналу, дрібнення тематики наукових досліджень і коштів на їх проведення, недостатнє державне фінансування вищої освіти, зокрема матеріально-технічної бази більшості ВНЗ; неефективність управління вищою освітою в умовах багатовідомчого підпорядкування ВНЗ та ін. Найвагомим аргументом на користь необхідності зменшення ВНЗ є демографічна криза кінця останнього десятиріччя ХХ ст., наслідками якої, в контексті нашої проблеми, стало поступове скорочення учнів загальноосвітніх шкіл.

З 2006 р. до ВНЗ почала вступати молодь, народжена після 1989 р., коли в країні вибухнула демографічна криза. Протягом наступних 12 років кількість новонароджених щороку скорочувалася в середньому на 23 тис. На початку ХХІ ст. народжуваність змінила негативну тенденцію на позитивну, але рівня 1980-х років ще не досягнуто, і до 2018 р. включно контингент випускників середніх шкіл постійно зменшуватиметься*.

Нами проведено прогностичні розрахунки чисельності випускників середніх шкіл до 2024 р. Розрахунок чисельності потенціальних абітурієнтів (випускників середніх загальноосвітніх шкіл) зроблено за такою формулою:

$$A_t = N_{t-17} \cdot \left(P_{17} \cdot \alpha \frac{t-1}{2} \right) \cdot K_t,$$

де A_t – чисельність абітурієнтів у рік t ; N_{t-17} – кількість народжених у році $t-17$; P_{17} – коефіцієнт дожиття до 17 років за таблицями смертності; α – постійна величина підвищення коефіцієнта дожиття; t – функція часу; K_t – частка осіб віком 17 років, які закінчили середню школу.

Прогноз проводився на базі даних Державної служби статистики України щодо кількості народжених і чисельності учнів і випускників середніх загальноосвітніх шкіл, а також таблиць смертності**. Результати розрахунків подано на рисунку.

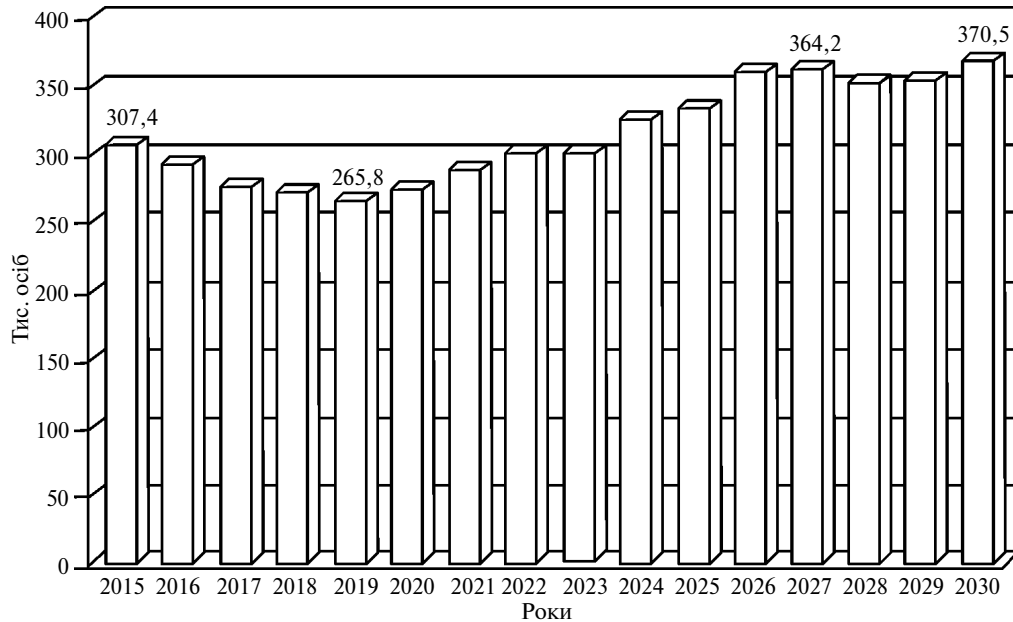
Розрахунки показують, що скорочення чисельності випускників середніх шкіл триватиме до 2019 р., коли їх кількість сягне 266 тис. осіб, що становитиме 87% випуску 2015 р. Рівня 2015 р. буде досягнуто лише у 2022 р.

У 2008 р., з якого почалося скорочення чисельності абітурієнтів, на 1 ВНЗ I–IV рівнів акредитації припадало 500 випускників середніх шкіл, а III–IV рівнів –

* Населення України за 2014 р.: демографічний щорічник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 61–81.

** Статистичний щорічник України за 2015 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – С. 320–321.

1250. У таблиці 4 наведено дані про наявну і прогнозну чисельність випускників середніх шкіл у розрахунку на один ВНЗ у 2010–2030 рр., за умов збереження існуючої у країні мережі ВНЗ.

Динаміка випуску учнів загальноосвітніми навчальними закладами України у 2015–2030 рр.

Таблиця 4

Наявна і прогнозна чисельність випускників середніх шкіл в Україні у 2010–2030 рр.*

(осіб)

Роки	Випускники середніх шкіл у розрахунку на 1 ВНЗ	
	I–IV рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації
2010	441	1100
2015	352	878
2020	416	998
2025	505	1210
2030	558	1338

* Розраховано авторами за: Населення України : стат. зб. (за відповідні роки). – К. : Державна служба статистики України.

Порівняння чисельності випускників середніх шкіл з ліцензованим набором до вищих навчальних закладів показує, що вже у 2010 р. це співвідношення становило $377 : 400 = 0,943$, і конкурс забезпечувався за рахунок випускників минулих років. У 2020 р. співвідношення між випускниками шкіл і ліцензованим набором скоротиться до 0,685, а чисельність випускників шкіл у розрахунку на 1 ВНЗ знизиться з 441 у 2010 р. до 416 у 2020 р. Після цього очікується певне підвищення чисельності випусків шкіл завдяки зростанню народжуваності в Україні з початку ХХІ ст. Розрахунок показує, що збереження конкурсу на рівні 2015 р. є можливим лише за умов скорочення кількості ВНЗ майже на третину.

Одним з важливих аспектів оптимізації мережі ВНЗ в Україні є врахування їх розміщення територією країни. Ми провели відповідні розрахунки і з'ясували:

якщо сьогодні прийом до ВНЗ III–IV рівнів акредитації перевищує чисельність абітурієнтів у 6 областях (великих центрах ВНЗ країни), то у 2018 р. таке перевищення спостерігатиметься у 13 областях. Результатами цього стануть переваги абітурієнтів до великих центрів ВНЗ і значне скорочення вступу до вищих навчальних закладів за місцем проживання. Якщо ж урахувати, що серед абітурієнтів до 50% – контрактники, то це об'єктивно призведе до ліквідації в таких областях ВНЗ, і у першу чергу – відокремлених підрозділів головних ВНЗ. Цьому великою мірою сприяють деякі положення нових правил прийому. Крім того, більшість державних ВНЗ являють собою невеликі за чисельністю студентів заклади. Порівнюємо ці показники з відповідними в окремих країнах Європи (табл. 5).

Таблиця 5

**Відносні показники насиченості студентами
у деяких європейських країнах**

Країни	Припадає студентів на:	
	1 ВНЗ (тис.)	100 тис. населення
Україна.....	5,2	33,6
Великобританія.....	15,6	38,5
Іспанія.....	24,9	42,4
Італія.....	15,3	31,7
Франція.....	27,7	34,6

* Розраховано авторами за: Євростат, OECD // Unit F-4 Education, Science and cultural statistics. – 2015.

Наведені дані свідчать, що Україна не на багато відстає від інших країн за насиченістю суспільства студентами, тобто за доступністю вищої освіти для молоді і забезпеченням відтворення інтелектуального потенціалу країни. Але навчання студентів розпорошено між великою кількістю ВНЗ, що зумовлює необхідність в істотному скороченні державних ВНЗ. Якщо взяти за стандарт середній розмір ВНЗ у перелічених країнах Європи, то можна розрахувати, на скільки необхідно скоротити кількість державних ВНЗ в Україні, щоб досягти європейського рівня.

Таким чином, сучасний стан вищої освіти України у цілому потребує серйозних змін, а мережа ВНЗ вимагає оптимізації. Проведений нами аналіз динаміки кількісних та якісних показників і факторів розвитку вищої школи дає підстави для пропонування шляхів і механізмів оптимізації сучасної мережі ВНЗ.

Оптимізацію мережі ВНЗ слід проводити тільки після наукового обґрунтування, з урахуванням безлічі факторів економічного, соціального, психологічного характеру, які визначають сучасний стан функціонування вищої освіти та можливі позитивні результати і негативні наслідки. При вирішенні питання щодо оптимізації мережі ВНЗ у країні шляхом об'єднання університетів, і особливо ліквідації окремих ВНЗ, необхідно брати до уваги декілька обставин: профіль, науково-педагогічний і матеріально-технічний потенціали, наявність наукових шкіл, територіальне розміщення тощо.

Не останнє місце в цьому переліку посідає історичний фактор, який, на нашу думку, істотно впливає на шляхи проведення такої реформи. Мережа, що залишилася нам у спадщину, формувалася за принципами вузької спеціалізації ВНЗ, основним завданням яких була підготовка фахівців у кількості, необхідній для економіки, без урахування бажання людини здобути вищу освіту. Майже всі ВНЗ того часу були невеликими за розміром – у середньому 5,9 тис. студентів і близько

400 викладачів. Відповідно до цього визначалася матеріальна база, зокрема площа навчального приміщення, науково-технічне обладнання та ін. В Україні майже відсутні університетські містечка, які можуть стати базою для створення великих університетських центрів з 30–40 тис. студентів, як в європейських університетах.

Усе це і сьогодні істотно впливає на можливості створення в Україні великих університетів європейського зразка і гальмує реалізацію програми з оптимізації мережі ВНЗ. Під терміном “оптимізація мережі ВНЗ” ми розуміємо не механічне скорочення кількості вищих навчальних закладів, як це подано у працях окремих науковців і викладачів, а вдосконалення їх галузевої та територіальної структури, створення сучасних інноваційних університетів. Стратегічне завдання оптимізації, на наш погляд, полягає в тому, щоб у результаті реорганізації сформувати ВНЗ, які б не тільки випускали спеціалістів різних рівнів підготовки (від бакалавра до доктора наук), але й включали до своєї структури дослідницькі інституції [1–5; 12].

Висновки

Реформування мережі ВНЗ в Україні має вирішити такі проблеми:

- скорочення кількості і структурних підрозділів головних ВНЗ шляхом об’єднання та закриття таких, які не мають необхідних науково-педагогічного та матеріально-технічного потенціалів і не забезпечують якісної підготовки фахівців на сучасному рівні, не проводять наукових досліджень;

- збереження та подальший розвиток великих центрів ВНЗ з потужним науково-педагогічним потенціалом і матеріально-технічним оснащенням, розвинутою інфраструктурою й транспортною мережею, багаторічним досвідом підготовки фахівців, наявністю наукових шкіл (Київ, Дніпро, Одеса, Харків);

- забезпечення ефективнішої системи управління вищою освітою в країні шляхом ліквідації (за деякими винятками) багатогалузевого підпорядкування ВНЗ;

- створення сучасних інноваційних ВНЗ з потужною матеріально-технічною базою та науково-педагогічним потенціалом.

Скорочення кількості ВНЗ та впорядкування їх територіального розміщення можуть відбуватися в декількох напрямках, зокрема:

- об’єднання ВНЗ на регіональному рівні та створення на їх базі великих університетів, конкурентоспроможних на європейському ринку освітянських послуг;

- відкриття нових ВНЗ інноваційного типу на зразок великих університетів Європи;

- припинення діяльності ВНЗ та їх відокремлених підрозділів, підготовка фахівців в яких не відповідає державним стандартам і сучасним вимогам.

Реформування мережі ВНЗ слід проводити в декілька етапів, і воно не повинно мати “кампанійського характеру”, як це було в 1990-ті роки. Для реалізації такої програми потрібно щонайменше 5–6 років з урахуванням факторів економічного, політичного, соціального, психологічного характеру. При цьому важливими завданнями є збереження науково-педагогічного потенціалу країни і створення умов для його подальшого розвитку. Це можливо лише за умов комплексного підходу до проблеми, розробки та реалізації Державної програми розвитку вищої освіти та перебудови вищої школи в Україні. Основними положеннями такої програми мають стати:

– забезпечення державного фінансування на рівні, необхідному для створення потужної матеріально-технічної бази ВНЗ і наукових досліджень;

– ліквідація багатовідомчого підпорядкування ВНЗ і, як наслідок, скасування монопольного права на працевлаштування випускників, забезпечення конкурентоспроможності навчальних закладів, підвищення рівня науково-дослідної роботи в університетах, посилення ефективності управління вищою освітою в країні;

– підвищення вимог з боку державних органів акредитації ВНЗ до рівня підготовки фахівців;

– введення мораторію на відкриття нових університетів та підготовку фахівців непрофільних напрямів у діючих ВНЗ.

Розробка такої програми потребує внесення необхідних змін у чинне законодавство у сфері вищої освіти.

Таким чином, процеси реформування мережі ВНЗ в Україні повинні передбачати усунення недоліків її структури з метою досягнення оптимальності, але через не тільки скорочення їх кількості та зміни у розміщенні території країни, а й перетворення ВНЗ у сучасні потужні заклади інноваційного типу, конкурентоспроможні на європейському ринку освітянських послуг.

Список використаної літератури

1. Вахович І.М., Волинчук Ю.В. Дослідження теоретичних аспектів доцільності процесу укрупнення ВНЗ в Україні // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 2 (104). — С. 101–107.

2. Єфремов В. Оптимізація ВНЗ в Україні як необхідна умова підвищення їх конкурентоспроможності // Вища школа. — 2014. — № 3-4. — С. 73–83.

3. Зверяков М.И. Теоретические проблемы формирования национальной экономической системы : моногр. — Одесса : Астропринт, 2012. — 349 с.

4. Кремень В.Г. Укрупнення ВНЗ підвищить якість освіти / Освітній портал (27.02.2009) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/news/42580.html>.

5. Литвин В.М., Андрущенко В.П. та ін. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття. — Кн. 3 : Модернізація освіти. К. : Навч. книга, 2003. — 943 с.

6. Корольова Т.С. Інтеграція вищої освіти України до європейського освітянського простору в умовах глобалізації / Національна економіка у сучасній глобальній економічній системі: механізми функціонування, динаміка, економічна безпека : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 23–24 квітня 2010 р.). — Полтава : ПУСКУ, 2010. — С. 28–34.

7. Корольова Т.С. Особливості інноваційних процесів у сфері вищої освіти // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. — Серія : Економічні науки. — 2009. — Вип. 2 (15). — С. 78–84.

8. Podgornii A. Demographic assumptions and Implications of pension reform in Ukraine / Quantitative Methods for the Analysis of the Economic and Social Consequences of Transition Processes in Central-East European Countries. — Krakow, 2013. — P. 223–231.

9. Підгорний А.З., Корольова Т.С. Проблеми формування контингенту абітурієнтів ВНЗ в умовах соціально-демографічної кризи / Управління підприєм-

ством: проблеми та шляхи їх вирішення : матер. IV міжнар. наук.-практ. конф. (Севастополь, 1–3 жовтня 2009 р.). – Донецьк : ДонНУЕТ, 2009. – С. 153–156.

10. Підгорний А. З. Демографічна складова сучасного соціально-економічного розвитку України / Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 24–25 квітня 2014 р.). – Одеса, 2014. – С. 4–7.

11. Гриневич Л.М. Аудит української науки // Освіта України. – 2017. – № 1. – С. 8–9.

12. Степко М. Світові тенденції розвитку вищої освіти та проблеми забезпечення якості й ефективності вищої освіти в Україні // Вища школа. – 2013. – № 7. – С. 13–22.

References

1. Vakhovych I.M., Volynchuk Yu.V. *Doslidzhennya teoretychnykh aspektiv dotsil'nosti protsesu ukрупnennya VNZ v Ukraini* [Studying theoretical aspects of expedience of universities enlargement process in Ukraine]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 2010, No. 2 (104), pp. 101–107 [in Ukrainian].

2. Efremov V. *Optymizatsiya VNZ v Ukraini yak neobkhidna umova pidvyshchennya ikh konkurentospromozhnosti* [Optimization of higher education institutions in Ukraine as a prerequisite for increasing their competitiveness]. *Vyshcha shkola – Higher school*, 2014, No. 3-4, pp. 73–83 [in Ukrainian].

3. Zveryakov M.I. *Teoreticheskie problemy formirovaniya natsional'noi ekonomicheskoi sistemy* [Theoretical problems of the national economic system formation]. Odessa, Astroprint, 2012 [in Russian].

4. Kremen' V.G. *Ukrupnennya VNZ pidvyshchyt' yakist' osvity. Osvitnii portal (27.02.2009)* [Enlargement of higher education institutions will increase the quality of education. Educational portal (27.02.2009)], available at: <http://www.osvita.org.ua/news/42580.html> [in Ukrainian].

5. Lytvyn V.M., Andrushchenko V.P. et al. *Naukovo-osvitnii Potentsial Natsii: Poglyad u XXI Stolittya, v Kn. 3: Modernizatsiya Osvity* [Scientific and Educational Potential of the Nation: A View in the 21st Century, in Book 3: Modernization of Education]. Kyiv, Navch. Knyga, 2003 [in Ukrainian].

6. Korol'ova T.S. *Integratsiya vyshchoi osvity Ukrainy do Evropeis'koho osvityans'koho prostoru v umovakh globalizatsii* [Integration of higher education of Ukraine into European educational space under conditions of globalization]. Proceedings from: *Natsional'na ekonomika u suchasniy global'nii ekonomichnii systemi: mekhanizmy funktsionuvannya, dynamika, ekonomichna bezpeka. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Poltava, 23–24 kvitnya 2010 r.)* [National economy in modern global economic system: mechanisms of functioning, dynamics, economic security. International Sci. and Pract. Conf. (Poltava, April 23–24, 2010)]. Poltava, PUSKU, 2010, pp. 28–34 [in Ukrainian].

7. Korol'ova T.S. *Osoblyvosti innovatsiinykh protsesiv u sferi vyshchoi osvity* [Features of innovative processes in the field of higher education]. *Naukovyi visnyk Bukovyns'koi derzhavnoi finansovoi akademii. Seriya: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of the Bukovina State Academy of Finance. Series: Economic Sciences*, 2009, Is. 2 (15), pp. 78–84 [in Ukrainian].

8. Podgornii A. Demographic assumptions and Implications of pension reform in Ukraine, in: *Quantitative Methods for the Analysis of the Economic and Social*

Consequences of Transition Processes in Central-East European Countries. Krakow, 2013, pp. 223–231.

9. Pidgornyi A.Z., Korol'ova T.S. *Problemy formuvannya kontyngentu abiturientiv VNZ v umovakh sotsial'no-demohrafichnoi kryzy* [Problems of formation of the contingent of university entrants under conditions of socio-demographic crisis]. Proceedings from: *Upravlinnya pidpryemstvom: problemy ta shlyakhy ikh vyrishennya. IV mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Sevastopol', 1–3 zhovtnya 2009 r.)* [Enterprise Management: Problems and Solutions. IV International Sci. and Pract. Conf. (Sevastopol, October 1–3, 2009)]. Donetsk, DonNUET, 2009, pp. 153–156 [in Ukrainian].

10. Pidgornyi A.Z. *Demohrafichna skladova suchasnoho sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Demographic component of modern socio-economic development of Ukraine]. Proceedings from: *Naukovi problemy hospodaryuvannya na makro-, mezo- ta mikroekonomichnomu rivnyakh. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 24–25 kvitnya 2014 r.)* [Scientific problems of management at the macro-, meso- and microeconomic levels. International Sci. and Pract. Conf. (Odesa, April 24–25, 2014)]. Odesa, 2014, pp. 4–7 [in Ukrainian].

11. Grynevych L.M. *Audyt ukrayins'koi nauky* [Audit of Ukrainian science]. *Osvita Ukrainy – Education of Ukraine*, 2017, No. 1, pp. 8–9 [in Ukrainian].

12. Stepko M. *Svitovi tendentsii rozvytku vyshchoi osvity ta problemy zabezpechennya yakosti i efektyvnosti vyshchoi osvity v Ukraini* [World trends in the development of higher education and problems of ensuring the quality and efficiency of higher education in Ukraine]. *Vyshcha shkola – Higher school*, 2013, No. 7, pp. 13–22 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21 березня 2016 р.
і була оновлена 14 березня 2017 р.
